

“Je weet wat je hebt bereikt. Je kwam uit de psychose en je kwam uit de psychiatrie. Wat zou je nog meer willen? Willen kan betekenen dat je alles wat je bereikte, weer vergooit. Willen kan betekenen dat je opnieuw psychotisch wordt. Dat je opnieuw opgenomen wordt. En één ding weet je zeker: dat liever niet meer.

Dus sta je stil. Je leeft je leven zoals je het nu op orde hebt gekregen en je wijkt er niet vanaf. Hou vol. Hou vol. Niks vleugels uitslaan of persoonlijke ontwikkeling of zelfontplooiing. Mooie woorden voor mensen die het zich kunnen permitteren. Jij volgt je route, dag in, dag uit. Verstard door al het schokkende dat je al meemaakte.”

Wilma Boevink¹

1

Kwartier -maken

Er was een tijd dat gedacht werd dat kwetsbare groepen het best af waren in duin en bos, of het nu psychiatrische patiënten, zwakzinnigen, ouderen of moeilijk opvoedbare jongeren betrof. Sinds de jaren zeventig lijkt de beweging voor *vermaatschappelijking* onomkeerbaar. Maar wat is vermaatschappelijking?

De Taskforce Vermaatschappelijking GGz die in 2000 werd ingesteld door de toenmalige minister Els Borst, ziet vermaatschappelijking als een opdracht voor de samenleving als geheel. We moeten constateren, zegt zij in haar rapport *'Erbij horen'*, dat maatschappelijke instellingen en burgers er onvoldoende in slagen om mensen met een psychische handicap te ondersteunen bij hun zoektocht in de maatschappij. Er is een maatschappelijk debat nodig om actoren ervan te doordringen dat kwetsbare groepen erbij horen, of ze nou gehandicapt zijn, een andere geloofsovertuiging hebben of uit een ander land komen. Vermaatschappelijking raakt aan maatschappelijke, ethische en politieke aspecten. Het doet een beroep op de bereidheid en het vermogen van maatschappelijke organisaties en van burgers om betrokken relaties met kwetsbare individuen aan te gaan.²

De Taskforce legde de sleutel voor het succes van vermaatschappelijking op lokaal niveau. Gemeenten zouden het voortouw moeten nemen in het bijeenbrengen van al diegenen die willen werken aan de verbetering van de maatschappelijke situatie van gemarginaliseerde burgers, en aan het mogelijk maken van hun deelname aan het maatschappelijk verkeer. Op papier is dit ook neergelegd in de *Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo)* uit 2007; in de praktijk worstelen nog vele gemeentes met hoe ze daar handen en voeten aan moeten geven.

Erbij horen

Vermaatschappelijking kan gedefinieerd worden als het tegengaan van maatschappelijke uitsluiting van kwetsbare groepen. Toegepast op de groep mensen met een psychiatrische achtergrond zou vermaatschappelijking idealiter twee complementaire bewegingen moeten bevatten.

De eerste beweging houdt in dat de geestelijke gezondheidszorg mensen met langdurig psychiatrische problematiek niet alleen beschouwt als psychiatrisch patiënt, maar ook als burger. Dat cliënten worden gezien in heel hun maatschappelijkheid, dat wil zeggen rekening houdend met hun gewone menselijke verlangens ergens bij te horen en van betekenis te zijn. De GGz moet zich daarom actief oriënteren op in de maatschappij aanwezige hulp- en stressbronnen. Om deze beweging te kunnen maken dient de GGz de institutionele kaders open te breken waarin ze niet alleen haar patiënten, maar ook zichzelf opsluit.

De tweede beweging betreft de samenleving. In een samenleving die openstaat voor vermaatschappelijking wordt begrepen dat sommige mensen weliswaar 'anders' zijn, maar dat dit niet mag inhouden dat zij daarom niet meer mee mogen doen op het werk, op school, in het buurthuis of de sportclub, in het vrijwilligerswerk, en in vriendschapsnetwerken. Burgers en maatschappelijke organisaties spannen zich in om van betekenis te zijn voor mensen die niet-standaard zijn. Volgens deze definitie is van vermaatschappelijking pas echt sprake wanneer de samenleving openstaat voor kwetsbare groepen, en hen een gastvrij onthaal biedt om 'erbij horen' mogelijk te maken en kwaliteit te geven.

Kwartiermaken

Vermaatschappelijking vraagt kortom om het complex van initiatieven en attitudes dat gaandeweg onder het begrip *kwartiermaken* is gaan vallen. Kwartiermaken is het werken aan een gastvrije ontvangst binnen instellingen voor sociaal-cultureel werk en opbouwwerk, binnen vrijwilligersorganisaties van allerlei aard, en meer in het algemeen in de samenleving. Het is ook het werken aan gastvrije verhoudingen tussen uiteenlopende professionals en cliënten, en tussen burgers onderling. Het gaat bij kwartiermaken om het werken aan een draagvlak in de samenleving voor een waarachtige vermaatschappelijking. Gemeenten dragen verantwoordelijkheid voor het ontstaan en het onderhoud van dat draagvlak. Het doel is een menswaardig bestaan temidden van andere burgers mogelijk te maken.

De samenleving moet zich daarvoor inspannen en aanpassingen bieden. Ze moet de normale gang van zaken willen opschorten om mensen die (soms) als vreemd ervaren worden, erbij te kunnen laten horen. Contact blijkt de beste remedie tegen vooroordelen en stereotyperingen die dat proces in de weg staan. Het succes van vermaatschappelijking staat of valt met het bijeen brengen van twee werelden, die van de 'gewone' mensen en die van kwetsbare mensen.³

Strijdigheid

Dit herstel van contact brengt ongemakkelijkheid met zich mee; het vreemde opnemen in het bekende, het ongewone in het gewone, dat gaat niet zomaar. Er is iets opzettelijks vereist om de vreemde ander op te nemen in de gemeenschap: bijzondere aandacht, een gastvrije ruimte, een anders denken over anders zijn.

De ongemakkelijkheid of frictie die met de ontmoeting met 'de vreemde ander' gepaard kan gaan, wordt naar Lyotard ook wel *strijdigheid* genoemd.⁴ De kern van strijdigheid bestaat uit het lijden aan het onrecht dat de eigen positie (ervaring, beleving, aandoening of herinnering) niet tot uitdrukking kan worden gebracht in een situatie waarin die positie juist wel van belang is. Het gaat om ervaringen die door de betrokkene vaak niet kunnen worden besproken in algemeen verstaanbare of erkende termen. Ze worden daardoor onpresenteerbaar. Ze zijn met schaamte omgeven of letterlijk onuitspreekbaar, niet verstaanbaar te communiceren. Dat plaatst de betrokkene in een positie van sprakeloosheid en daarmee van isolement.

Deze ervaring van strijdigheid maakt de kern van kwetsbaarheid uit. Strijdigheid heeft hier de speciale betekenis van 'een geschil over een geschil'. Van een geschil over een geschil is sprake, wanneer het geschil dat iemand ervaart door anderen niet als zodanig ervaren of erkend wordt. Dat roept de vraag op hoe de voorwaarden kunnen worden geoptimaliseerd om het onuitspreekbare toch bespreekbaar te maken - en zo plaats te bieden aan kwetsbare groepen. Dit in het voortdurende besef dat deze operatie in zichzelf ook delicaat is.

In essentie

Eigenlijk geeft het voorgaande de structuur van kwartiermaken weer. Steeds is er de vraag van 'een vreemde ander' - om lid van de wereld te mogen worden: zijn verhaal te mogen doen, bij professionals van uiteenlopende instanties terecht te kunnen, volwaardig burger te kunnen zijn met erkenning van het anders-zijn. Telkens is er een 'normale gang van zaken' die niet zoveel ruimte biedt voor deze vraag. Telkens moet gezocht worden naar een onderbreking van de normaliteit om plaats te bieden aan het buitengewone.

Een alternatieve praktijk

Zo'n onderbreking van de normaliteit is niet een onmogelijke opgave, in beleid noch op handelingsniveau. Een alternatieve praktijk wordt zichtbaar waar welzijns- en opbouwwerk goed is toegerust voor ontmoeting. In maatjesprojecten waarin weerbare burgers zich verbinden aan kwetsbare medeburgers. In (multi-loog)bijeenkomsten waarin cliënten, professionals en naasten, familie en vrienden elkaar treffen in gesprekken over lijden, leven en overleven en een andere

De Franse filosoof Jacques Derrida stelt in zijn essay *Over gastvrijheid* dat gastvrijheid aan de orde is wanneer er sprake is van iemand die ik nog niet ken, die zich misschien ook niet zo gauw laat kennen. Het is belangrijk te beseffen dat 'de vreemdeling' (de 'vreemde gast') afhankelijk is van gastvrijheid. En ten tweede dat met het verlenen van gastvrijheid de gastheer of -vrouw ook een beetje vreemdeling zal worden, in de zin dat hij of zij zich op vreemd terrein begeeft met het verlenen van gastvrijheid. Bij Derrida is gastvrijheid, het toegang geven aan de vreemdeling of aan andersheid, gekoppeld aan een symbolische ruimte - noem het een tussenruimte of een vrijplaats - waar bemiddeling en grensoverschrijding plaats kan vinden tussen mij en de ander, zonder dat ik me hoeft te verliezen in de ander, en zonder dat de ander zich hoeft te assimileren aan mijn identiteit. Het gaat om een ruimte waar de tegenstelling tussen vreemtheid en eigenheid, tussen gekte en normaliteit overbrugbaar is, zonder dat de spanning verdwijnt.

Derrida, Jaques, *Over gastvrijheid*, Boom, 1998

Gastvrijheid

10

Het 'gastvrij maken van de samenleving' is een cruciale notie in het gedachtegoed van kwartiermaken. Maar zijn cliënten dan 'gasten' in de samenleving? Zijn ze niet gewoon medeburgers? Nee, niet gewoon. Veel mensen met een psychiatrische of verstandelijke handicap voelen zich als vreemden in de samenleving, of ze worden door de samenleving als vreemden behandeld. Dat geeft soms wrijving en ongemakkelijkheid. Maar kunnen wij van de vreemdeling verwachten, dat hij zich gedraagt als de anderen en de taal spreekt van de anderen, vóórdat hij verwelkomd wordt?

11

manier van denken over anders zijn beoefenen.⁵ Alternatieven worden eveneens zichtbaar in professionele praktijken met een hoog presentiegehalte, en in allerlei verbanden van burgers onderling, zoals bijvoorbeeld werksituaties waarin niet alleen het arbeidsethos maar ook zorgzaamheid de dienst uit maakt. Of in een armoedebeleid dat bijdraagt aan het zelfrespect van de betrokkenen en zodoende hun kans op maatschappelijke deelname vergroot.

Hoe de maatschappij omgaat met diegenen die er niet in slagen op een 'normale' manier mee te komen, zegt iets essentieels over die maatschappij. De kwaliteit van het samenleven wordt juist ook daar bepaald, waar het onaanzienlijke, het kwetsbare in het geding is, datgene dat niet in het versnellende leven mee kan komen, dat niet past in de ideaalbeelden van de zelfredzame burger.⁶

Sociale integratie en de rol van verhalen

Herman Meininger, hoogleraar sociale integratie van mensen met een verstandelijke handicap, roept op tot herbezinning op het project van 'sociale integratie', of vermaatschappelijking. In de praktijk gaat sociale integratie volgens hem te vaak en te veel over fysieke integratie (van de inrichting naar de wijk), of functionele integratie (de huisarts en misschien de welzijnswerker komen weer in zicht). Terwijl sociale integratie zou moeten gaan over de aanvaarding-zonder-voorwaarden van de ene mens door de andere.⁷

Er moet voor gewaakt worden dat in het streven naar integratie het anderszijn niet toch te zeer verschijnt als iets dat geassimileerd moet worden tot 'normaal' burgerschap. Steeds lijkt op de achtergrond van een dergelijke inzet het onuitgesproken ideaal zich te manifesteren van een samenleving waarin verschillen tussen mensen uitgewist worden. Een rehabilitatie tot 'brave burger' kan leiden tot een nieuwe opsluiting van mensen met een handicap: de opsluiting in het gewone, het herkenbare, het sociaal geaccepteerde. De normaliteit wordt daarmee geaccepteerd zoals die is.

Vreemdheid en anderszijn worden niet erkend, en over de soms verontrustende confrontatie ermee wordt weinig gereflecteerd. In onze cultuur domineert een neiging om vreemdheid en verschil te normaliseren, onzichtbaar te maken of te elimineren, door het te onderschatten of te overschatten.

Kwartiermaken ziet sociale integratie als een interpersoonlijk proces dat helpt om mensen die zich 'een vreemde ander' voelen of door anderen als 'vreemde ander' worden gezien, te erkennen en te waarderen in hun eigenheid. Met inbegrip van, en dus niet ondanks de beperkingen en verschillen die als vreemd worden waargenomen. Sociale integratie als interpersoonlijk proces kiest als perspectief dat mensen die leven met een handicap deel gaan uitmaken van een gemeenschap die een positieve bijdrage levert aan hun zoektocht naar een zinvol bestaan. En dat zij, omgekeerd, worden aanvaard en erkend in hun bijdrage aan die gemeenschap.

Meininger meent dat mensen zich vooral in het vertellen en beluisteren van verhalen met elkaar verbinden, en zodoende processen van inclusie op gang brengen en gaande houden. Verhalen hebben de potentie om de dialoog met het ongewone te openen en zo verbindingen tussen mensen te scheppen.

¹ Boevink, Wilma, uit haar lezing voor het congres *Van verbijf naar Herstel*, 2008 [http://www.kenniscentrumphrenos.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=309&Itemid=1]

² advies Taskforce Vermaatschappelijking GGZ, *Erbij horen*, Ministerie van VWS, 2002 [http://www.ggzbeleid.nl/zorgbeleid/beleidsvisie] ➔

³ Voor een aansprekende uitleg over deze contact-hypothese, zie: Ramdas, Anil, 'De nerveuze samenleving. Een beschouwing over multiculturalisme', Socrateslezing, in: *Rekenschap. Tijdschrift voor wetenschap en cultuur*, december, 1997 [www.humanistischverbond.nl/doc/socrateslezingen/socrates1997.pdf]

⁴ Brons, Richard, *Lyotard: tussen openbaarheid en sprakeloosheid*, in eigen beheer, 1997; Zie ook: Kunneman, Harry, *Van theemutscultuur naar walkman-ego. Contouren van postmoderne individualiteit*, Boom, 1996

⁵ Een agent hierover: 'Ik kwam als agent binnen en ging als mens weg; ik leer hier meer dan in een cursus psycho-educatie' - in: Kal (2001)

⁶ Baars, Jan, Het uitzicht van Sisyphus, Inleiding, in: Baars, Jan en Doortje Kal, *Het uitzicht van Sisyphus. Maatschappelijke contexten van geestelijke (on)gezondheid*, Wolters-Noordhoff, 1995

⁷ Meininger, Herman, *Verhalen verbinden. Een narratief-ethisch perspectief op sociale integratie van mensen met een verstandelijke beperking*, oratie Vrije Universiteit, 2007 ➔

bij: Kal (2001) is een uitgebreidere bespreking te vinden van Ramdas (pp. 133-136), Lyotard (pp. 59-60) en Kunneman (pp. 79-82).